

Recension

Demokratins ödesstund: Till försvar för det öppna samhället

Åsa Wikforss med Mårten Wikforss

Fri Tanke 2026. 320 s. ISBN 9789189960060

Boken hävdar att demokratin är hotad, i vårt land och på många andra ställen i världen, där den alls förekommer. Om jag rätt förstår författarna är orsaken till att demokratin försämras, och riskerar att också i vårt land duka under, det medielandskap som under senare år växt fram. Högerpopulistiska politiska krafter har fått ett utrymme att underminera framför allt viktiga förutsättningar för demokratin, och högerpopulister har inte tvekat att bruka det.

Boken innehåller mycket av intresse, inte originellt men nyttigt att få samlat, framför allt beträffande medier och Trumps inverkan på dessa i USA. Boken är i långa stycken läsvärd och lärorik. Ändå är jag djupt missnöjd med hur huvudtesen formuleras och hur argumentationen utvecklas för den. Här ska jag helt fokusera på den saken.

Märkvärdigt nog ger oss författarna ingen definition av demokrati. Det blir därmed högst oklart vad det är som de hävdar står under hot. Personligen tycker jag det kan vara lämpligt att se demokratin som en egenskap hos metoder för kollektivt beslutsfattande. En grupp har, enkelt uttryckt, kollektivt fattat ett beslut på demokratisk väg om den brukat en metod som garanterar att, om det finns en unik majoritetsuppfattning i gruppen, så blir den också gruppens beslut.

Vi vill kanske också tala om stater som demokratier? Jag tycker det är rimligt att se Sverige och andra länder som tillämpar ett proportionellt system för val av lagstiftande församling, riksdagen, som demokratier i en överförd bemärkelse. Riksdagen är, om allt fungerar väl, hyggligt representativ för folkets politiska uppfattningar, och den stiftar med stöd av majoritetsprincipen de lagar människor själva skulle ha stiftat om de kunnat komma samman, resonera, föra fram förslag samt rösta om dessa.

Om vi uppfattar demokrati på det här viset har vi tillgång till tre traditionella och viktiga argument för demokratin. Den ger lika inflytande och maximalt politiskt inflytande åt alla,¹ den har en tendens att utjämna

1. Detta med politiskt inflytande vid kollektivt beslutsfattande är komplicerat; man måste tänka i termer av alla möjliga koalitioner, där min röst faller utslaget. Den grund-

ekonomiska skillnader (medianväljarteoremet) och den har en underbar förmåga då det gäller att finna rätt svar i sakfrågor. Majoriteten har, kan man tillspetsat säga, alltid rätt (Condorcets juryteorem).² Detta i stark kontrast till Henrik Ibsens påstående att majoriteten alltid har fel. Vi kan också resonera om var i samhället demokratiskt beslutsfattande, så uppfattat, bör ges utrymme. "På arbetsplatserna?" är väl den mest kontroversiella frågan. Ja, säger socialisten. Nej, säger den konservative. Vad säger författarna? De berör inte frågan.

Allt detta är förenklat men inte på något riktigt avgörande sätt. Demokratin är kontroversiell (alla gillar inte ekonomisk utjämning), men det är med stöd av dessa argument jag tycker att det ofta finns en presumption för demokrati då det är nödvändigt med kollektivt beslutsfattande. Också i arbetslivet, vill jag tillägga (jag är socialist).

Är demokratin så uppfattad hotad i vårt land? Ja, i högsta grad. Enligt ett vilande grundlagsförslag (kanske bekräftat då detta läses) ska i fortsättningen en minoritet omfattande en tredjedel plus en av riksdagens ledamöter ha vetorätt mot förslag till ändringar av var och en av Sveriges fyra grundlagar. Det handlar inte bara om regler för hur demokratin ska utövas, utan särskilt regeringsformen är pepprad med sakpolitiskt innehåll (nu senast tillkom aborträtten samt möjligheten att upphäva vissa individers medborgarskap), och successionsordningen stadgar att vi ska ha en ärftlig monarki med en statschef som tillhör den rena evangeliska läran. Det är också lätt att se att framtida globala kriser kan framtvunga ingrepp i äganderätten. Jag föreställer mig att om vi ska hantera den globala upphettningen kan det t. ex. bli nödvändigt att skilja mellan att äga skog och bostäder. Och ett införande av socialism på parlamentarisk väg erfordrar förvisso ändringar av grundlagar. Hur klokt är det att ge en minoritet vetorätt över beslut som dessa? Jag tror varken Hjalmar Branting eller Karl Staaff hade

lågga den idén har utvecklats av Alvin I. Goldman i artikeln "Toward a Theory of Social Power" (*Philosophical Studies* 23, nr 4, 1972, s. 221–68). Att majoritetsprincipen ger maximalt lika inflytande är intuitivt uppenbart. Krävs enhällighet för beslut finns det bara en fördelning av preferenserna (alla är eniga) då jag kan fälla utslag genom att ändra mig. Min makt växer upp till bruket av majoritetsregeln. Tanken är helt abstrakt, alla konstellationer av preferenser beaktas. Finns i realiteten fasta minoriteter så kan det förstås innebära att majoriteten, om kvalificerad majoritet skulle erfordras för ett beslut, blir helt maktlös.

2. Som läsaren förstår förenklar jag kraftigt. För att teoremet ska vara tillämpbart erfordras att var och en som konstituerar majoriteten är bättre än slumpen på att avgöra den aktuella frågan, och de måste rösta oberoende av varandra. Det finns exempel då dessa villkor är uppfyllda. Ju fler som deltar, desto säkrare är det att beslutet som fattas är korrekt. Asymptotiskt närmar vi oss visshet.

kunnat föreställa sig att någon framtida riksdag skulle demolera deras skapelse på det viset.

Vad säger författarna om denna definition av demokrati och om detta hot mot demokratin så uppfattad?

Om definitionen av demokrati har de inget att säga. De definierar inte alls demokrati, men de tar lätt på inskränkningar av demokratin. Kan en majoritet inte få igenom sin vilja i riksdagen, så får den knega på och försöka övertyga den (oftast besuttna, gissar jag) minoritet som motsätter sig dess förslag till nya grundlagar. Ja, man är inte nöjd med förslaget om vetorätt för en minoritet i grundlagsfrågor. Man vill också, i tillägg till det vilande förslaget, att *två* val ska ha passerat innan en grundlagsändring kan företas (s. 102). Tala om hängslen och svängrem! Man kan nog utgå ifrån att det med en sådan ordning alltid kommer att finnas en betydande egendomsägande minoritet som framgångsrikt kan motsätta sig införandet av socialism på parlamentarisk väg.

Det rådande skicket innebär förvisso en *viss* tröghet när grundlagar ska ändras. För att grundlagar ska kunna ändras erfordras beslut av två riksdagar med *ett* mellanliggande val. Det är en rimligt självpåtagen återhållsamhet från folkets sida. Denna återhållsamhet kan ses som förenlig med demokrati. Men tanken att ge en minoritet permanent veto mot ändringar av en eller annan grundlag är inget annat än ett partiellt avskaffande av demokratin.

Jag gav tre argument för demokrati. Vill man avskaffa den får man ge upp dessa argument. Ändå ska det förstås sägas att det inte är självklart att demokratiska beslutsmetoder är överlägsna andra. Kanske har författarna goda argument mot demokrati, som den här förstås. Jag beivlar dock detta. Och man hade i vart fall kunnat önska en diskussion om saken.

Det framgår av författarnas framställning att de i stället för demokrati utan prefix, som saken här har betraktats, föredrar "liberal" demokrati. Personligen är jag inte svag för demokrati med prefix, vare sig det är liberalt eller socialistiskt. Jag föredrar den äkta varan. Men vad karaktäriserar då den liberala demokratin?

Inte heller här serveras vi någon definition. USA anges ändå som ett paradexempel på sådan demokrati. Viktigt för begreppet om den liberala demokratin förefaller vara att det råder maktdelning. Så är det ju i USA, makten delas mellan presidenten, kongressen och de politiskt tillsatta domstolarna. Här finns demokratiska inslag, framför allt i det att folkets majoritet utser en president (lite förenklat, det kan inträffa

att en president blir vald trots att det finns en majoritet för en annan kandidat, som då Trump vann över Clinton trots färre röster). Det är emellertid inte möjligt att med fog hävda att folket styr sig självt i detta system. De får i stället välja vem som ska styra det.

Är denna liberala demokrati att föredra framför den svenska vanliga demokratin? Nej, skulle jag bestämt hävda. Politisk apati råder i USA, och det finns framför allt en risk att systemet urartar i diktatur. En folkvald president som vill tillvälla sig hela makten kan korrekt åberopa sig på ett slags folkligt mandat. I många stater i Sydamerika, till vilka systemet exporterats, har det på så vis dukat under i ren diktatur.³

Det är också något elitistiskt i fäblessen för USA:s politiska system. Wiliam Riker skrev den berömda boken *Liberalism Against Populism* (1982) där han (i Joseph Schumpeters efterföljd) förkastade tanken om folksuveränitet och folkvilja och därmed demokrati som begreppet här har uppfattats. Författarna till den aktuella boken citerar också med gillande elitisten James Madison (om än bara ett harmlöst uttalande han också gjort). Ett annat citat från Madison, som brukar åberopas av anhängare av liberal demokrati (i kontrast till demokrati utan prefix) är detta: "Valda representanter kan förväntas vara kompetenta och förmögna att urskilja de sanna intressena hos sitt land." Detta i kontrast till väljarna som sågs som "intoleranta, otillförlitliga och utan känsla för rättvisa".⁴ Själv brukar jag hellre åberopa en annan grundlagsfader, John Adams, som skrev att den lagstiftande församlingen borde utgöra ett exakt porträtt, i miniatyr, av folket i allmänhet, på så vis att den skulle tänka, känna, resonera och handla som folket.⁵

Jag skrev också min bok *Populist Democracy: A Defence* (1992) i polemik med tänkare som Riker och Schumpeter. Och ja, jag brukade här ett prefix när jag pratade om "populistisk" demokrati, men det var ironi. Det är Riker och Schumpeter som kallar vanlig hederlig demokrati populistisk.

Låt oss släppa frågan vad som är bäst, en liberal demokrati med maktindelning eller en vanlig (svensk) demokrati, där folket kan sägas styra sig självt indirekt genom en riksdag som stiftar lagar med stöd av majoritetsprincipen. Författarna har ändå inget att säga om den saken. Det är också möjligt att båda systemen, och många andra som ligger

3. En berömd studie som driver denna tes är Juan J. Linz "The Perils of Presidentialism" (*Journal of Democracy* 1, nr 1, 1990, s. 51–69).

4. *The Federalist Papers*, nr 10, 1787 (min övers.).

5. John Adams, "Letter to John Penn", citerad ur Hanna F. Pitkin, *The Concept of Representation* (Berkeley: University of California Press, 1967), s. 60 (min övers.).

mellan dessa två ytterligheter, är under hot. Det är ju vad författarna hävdar, och jag tror att de har rätt. Jag är emellertid djupt oense med dem om vari hotet i första hand består.

Enligt författarna sker nedmonteringen av (den liberala) demokratin stegvis, genom demokratiska beslut. Så är det nog. Det är i första hand sådant som jag skulle vilja kalla betingelser för en väl fungerande demokrati som enligt författarna råkar illa ut. Domstolar förlorar sitt politiska oberoende (där det haft ett sådant; USA är ju inget bra exempel på den punkten), universiteten utsätts för försök till styrning från den politiska makten och den "fria" pressen tappar mark. Det senare är en del av författarnas huvudtes: problemet är det nya medielandskapet med sociala plattformar, bottar, algoritmer som premierar hat och oenighet och ett brus som tystar gamla hederliga medier (dvs. medier med redaktionell styrning). Så här sammanfattar de sin tes:

En central tes i den här boken är att det nya informationslandskap som växt fram sedan tidigt oo-tal spelar en avgörande roll när samtidens demokratier nedmonteras. (s. 18)

Rör det sig inte bara om en korrelation? Nej, hävdar författarna:

Att något sammanfaller i tid innebär inte att det föreligger en orsakssamband, det kan bara vara en tillfällighet. Men som vi ska se i den här boken finns det starka skäl att tro att det föreligger olika typer av orsakssamband mellan det nya informationslandskapet och de speciella utmaningar demokratin nu står inför. (s. 18)

På olika sätt försöker författarna ge positivt belägg för sin tes. Konstigt nog beaktar de inte alls konkurrerande möjliga förklaringar. Man hade önskat en översikt av olika möjliga grunder till att demokratin tvingas tillbaka (eller delvis avskaffas som i vårt land).

Här är några kandidater som osökt inställer sig. Demokratins tillbakagång skulle kunna hänga ihop med utvecklingen av nya produktivkrafter med nya mäktiga eliter som har kontroll av dessa, och vilka tar makten över samhället. Den nationella politiken blir verkningslös då kapitalmarknaden avreglerats och mäktiga ekonomiska intressen kan bedriva utpressning mot nationella regeringar. Resultatet blir ojämlikhet och en utbredd misstro mot existerande politiska institutioner.

En annan möjlig förklaring är att problemet skulle kunna ha något att göra med att mänskligheten står inför kollektiva globala hot, men saknar globala politiska institutioner som kan hantera dessa. Resultatet blir att hotet blir allt större och demokratin allt svagare.

tatet blir en bristande tilltro till politiken som man känner den. Politikerna rör inte på de verkligt allvarliga problemen. Och när politiken som sådan ifrågasätts drabbar det också demokratin.

Jag ska inte här driva någon särskild tes om orsakerna till det demokratiska förfallet utan nöja mig med att påpeka fel och ytligheter i den bild som författarna tecknar.

Ta detta med ojämlikheten. Det är ju en konventionell uppfattning att ojämlikhet och demokratiskt förfall hänger så nära ihop att det finns anledning att misstänka ett orsakssamband. Författarna avfärdar tanken om ojämlikhetens betydelse genom att avfärda hypotesen att det är just fattiga människor som stöder högerpopulistiska partier. Men därmed är inte hypotesen om inkomstskillnadernas betydelse för förfallet bemött. Det finns en berömd studie som driver den tes som författarna avvisar.⁶ Trots att den var känd och omdiskuterad då de skrev sin bok finns ingen referens till den, än mindre något resonemang kring dess empiri. Författarna hänvisar i stället till en annan (kontroversiell) studie, som kommit till ett annat resultat.⁷ Vad ska man som läsare tro? Kanske att författarnas fras "forskningen visar" ibland kan vara problematisk.

Det är inte möjligt att här i detalj granska författarnas beskrivningar av mediernas förfall. Vad som kan väcka misstro är att de skönmålar vad de omnämner som "oberoende" eller "fria" medier. Frågan handlar inte om statlig censur utan om ägares inflytande. Visst, nu är det andra mäktiga ekonomiska intressen som ligger bakom olika sociala medier än de som kontrollerade tidningspressen, men några oberoende eller fria medier har vi aldrig åtnjutit. Som författarna påpekar innebär också det nya medielandskapet att vem som helst plötsligt kan kommunicera politiska uppfattningar offentligt, få följare och kritiker. Är det inte av godo?

Varje gång medierna har gett nya grupper tillträde har det funnits oro över att människor inte är mogna att hantera den yttrandefrihet man kommit i åtnjutande av. Och visst har det alltid funnits smaklöshet och överdrifter, men människor lär sig successivt att kommunicera på de nya arenor som har öppnat sig. Det är min bestämda tro. Författarna refererar däremot *med gillande* följande harang från Zac Gershberg och Sean Illing; detta är alltså ett citat ur boken som här recenseras, och det rör sig genomgående om ett referat som författarna gör av Gershberg och Illing:

6. Eli G. Rau och Susan Stokes, "Income Inequality and the Erosion of Democracy in the Twenty-First Century", *Proceedings of the National Academy of Sciences* 122, nr 1 (2025), <https://doi.org/10.1073/pnas.2422543121>.

7. Thomas Carothers och Brendan Hartnett, "Misunderstanding Democratic Backsliding", *Journal of Democracy* 35, nr 3 (2024), s. 24–37.

När nya kommunikationsformer skapas, underminerar de ofta de praktiker som är centrala för demokratin. Ju mer tillgänglig information är i ett samhälle desto mer sårbart är det för demagogi, distraktion och spektakel. När kommunikationstekniken utvecklas snabbare än politiken blir samhället instabilt – sofisternas manipulativa retorik under antiken, boktryckarkonsten, 1800-talets massproduktion av billiga tidningar, journalfilmer och framväxten av massmedia under 1900-talet (tidningar, radio och TV) bidrog alla till att skapa kaos och skada det öppna samhället. Enligt Gershberg och Illing har de digitala plattformarna medfört att demokratins paradox nått sin zenit. ... Ännu ett av demokratins instrument har kommit att vändas mot den själv. (s. 33–34)

Här måste jag fråga mig om författarna helt tappat verklighetskontakten!

Ändå finns det förstås fortsatt ett problem i att den avgörande makten över massmedierna ligger i händerna på en mäktig ekonomisk elit, förr som nu. Författarna ser inte problemen i det nära förflutna. De stirrar sig blinda på dagens makthavare i medielandskapet. De anser att det traditionella systemet med redaktionellt ansvar borgade för saklighet och opartiskhet. Men stämmer det? Just kring opartiskheten för de ett besynnerligt resonemang.

Det har hävdats från högerpopulistiskt håll att tanken på opartiska medier är en omöjlighet. Författarna har ingen förståelse för synpunkten. Ett sakligt bemötande hade ändå varit på sin plats. Då de ska bemöta påståendet blandar de emellertid samman frågan om saklighet (objektivitet) och opartiskhet. De polemiserar mot postmodernismens ifrågasättande av absoluta sanningar, och tycker att även högerpopulister borde acceptera skillnaden mellan *sanna* och *falska* budskap. Och visst kan det vara så. Men författarna ser inte att detta intet har att skaffa med frågan högerpopulisterna ställt om *opartiskhet*. Också en tidning eller blogg som håller sig strikt till sanningen kan vara partisk i urval av vilka fakta man presenterar.

Jag är benägen att ge högerpopulisterna rätt då de menar att kravet på opartiskhet hos t. ex. en tidning är omöjligt att upprätthålla helt och fullt. Bokens slutsats saknar hur som helst belägg (på grund av sammanblandning av objektivitet och opartiskhet):

I grunden tycks det inte finnas någon principiell, filosofisk invändning mot möjligheten att bedriva opartisk journalistik. (s. 238)

Vänsterns traditionella kritik av medierna utvecklad av t.ex. Herman och Chomsky⁸ har normalt skjutit in sig på frågan om partiskhet snarare än osaklighet. Den del av verkligheten som vänstern ville ha bättre belyst hamnade i mediaskugga, då i stort sett hela pressen var privat ägd och borgerlig till sin inriktning (och beroende av ekonomiska annonsintressenter för sin överlevnad).

Det har därmed alltid funnits fog för klagomål mot existerande mediasituation, men min bild är ändå att läget på många sätt är bättre nu än tidigare, på gammalmedias tid. När hela det offentliga samhället – inklusive författarna till den aktuella boken – sluter sig samman i kravet på kraftig militär upprustning inför ett förmodat ryskt hot, då alla riksdagspartier är eniga och då krigsmakten på öststatsmanér bedriver åsiktsannonsering på offentlig plats, finns ändå utrymme på sociala medier för en motkraft från t.ex. Svenska freds och likasinnade. Ja, den som vill kan i likhet med mig ha ett rikt FB-flöde där abortmotståndare, Rysslandsvänner och vaccinmotståndare trängs med vänsterpartister, DN-skribenter och ledamöter av Svenska Akademien. Det blåser friskt från alla håll.

För att sammanfatta. I boken finns intressanta informationer framför allt om Trump och den mediala situationen i USA. Allvarliga problem med boken är emellertid att varken demokrati (utan prefix), eller liberal demokrati, ges några tydliga definitioner. Detta är problematiskt då författarnas likgiltighet inför den flagranta inskränkningen av den svenska demokratin utan prefix, och motsvarande implicita engagemang i den liberala demokratin, inte ges någon tydlig motivering som kan ifrågasättas.

Till sist är bokens huvudtes, att demokratins tillbakagång i världen främst ska skrivas på den mediala utvecklingens konto, illa underbyggd. Listan över alternativa möjliga förklaringar är lång. Innan man med fog kan säga vad forskningen visar behövs – mera forskning.

Torbjörn Tännsjö

8. Edward S. Herman och Noam Chomsky, *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media* (New York: Pantheon Books, 1988).